

Նոր ժանանակի կրթություն և ՀԿ

**ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ
ԴԱՍԸՆԹԱՑ**

**ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔ**

*Հետազոտության թեման՝ Էպոսի դերը հայրենասիրության և
ազգային արժեհամակարգի ձևավորման գործում*

Առարկան՝ Հայոց լեզու և գրականություն

Հետազոտող ուսուցիչ՝ Բարսեղյան Ռիմա

*Ուսումնական հաստատություն՝ Ա.Պ. Չեխովի անվան
հ.55 դպրոց*

Երևան 2022

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն.....	3
Գրական ակնարկ.....	5
➤ <<Սասունցի Դավիթ>>Էպոսի գաղափարներն ու կերպարների համակարգը	
➤ Հայկական էպոսի հերոսների վարքագիծը ազգային արժեհամակարգի համատեքստում	
Եզրակացություն.....	26
Օգտագործված գրականության ցանկ.....	27

Ներածություն

Հայրենասիրությունը լայն առումով դարերով ու հազարամյակներով առանձին պետությունների գոյատևումն է որոշակի վայրում: Եվ հենց դրա արդյունքում էլ ձևավորվում է կապվածություն հայրենի հողին , լեզվին ու ավանդույթներին: Ազգերի կազմավորման ու ազգային պետությունների ստեղծման պայմաններում հայրենասիրությունը դառնում է մեր գիտակցության բաղադրիչ մաս:

Հետազոտության թեմայի արդիականությունը կարևորվում է նաև նրանով, որ կյանքի և մեր երկրի այսօրվա ընթացքը կրթությանը առաջադրում է ժամանակակից մարդու պահանջներին համապատասխան նոր մոտեցումներ, նոր չափանիշներ:

Մեծն մանկավարժ Սուխոմլինսկին գտնում էր, որ <<Դեպի երեխայի սիրտը տանող ճանապարհն անցնում է ոչ թե մաքուր, հարթ շավիղով , որի վրայից միայն մանկավարժի խնամքոտ ձեռքով են արմատախիլ արվում մոլախոտերը՝ արատները, այլ արգավանդ դաշտի միջով ,որտեղ աճում են բարոյական արժանիքների ծիլերը...>>

Արատները արմատախիլ են լինում իրենք իրենց , և դրանց ոչնչացումը չի ուղեկցվում ոչ մի հիվանդագին երևույթով , եթե դուրս են մղում արժանիքների բուռն աճող ընձյուղները>>:

Բոլոր ժամանակներում էլ ուսուցիչներիս մտահոգել է դասավանդման ընթացքում մեր կողմից կիրառած մեթոդների արդյունավետությունը:

Ուսուցիչներս տարիներ շարունակ մեծ ճիգեր ենք գործադրում մեր սաներին հայրենասիրության վեհ գաղափարով դաստիարակելու , այն զարգացնելու վրա:

Ղ.Աղայանը գրում է .<<Եթե բոլոր մայրերը այնքան հայրենասեր ու ազգասեր լինեն, որ իրենց զավակների հետ մայրենի լեզվով խոսեն , նրանց սրտերում ազգային

պատվասիրություն ձգեն, հայրենիքի սեր, էլ այսուհետև ի՞նչ մահ կարող է սպառնալ մեզ:

Հիրավի՛, ինչքան ցանկալի բան է, որ ամեն ոք ծանոթ լինի յուր հայրենիքին, իմանա, թե նրա որ անկյունում ի՛նչ կա. ի՛նչ սար, ի՛նչ դաշտ, ի՛նչ ձոր ու գետ, ի՛նչ օդ, ի՛նչ բերք, ի՛նչ հնություն ու նորություն...>>:

Իսկ հայրենապաշտ Գարեգին Նժդեհը պատգամել է .«Աշխատի՛ր առյուծի հետքեր թողնել ցեղիդ պատմության մեջ, և բնավ մի՛ մտածիր այն մասին , թե մի օր աղվեսը կարող է իր ապականությունը փռել թողածդ հետքերի վրա >>:

Այսօր կիրառության մեջ են դրվում ուսուցման ոչ ավանդական միջոցներ՝ տեխնոլոգիաներ դասավանդման ընթացքում կիրառելու նպատակով:

Հետազոտության հարցը – Ինչպե՞ս կարող ենք էպոսի միջոցով հայրենասիրության և ազգային արժեհամակարգի ձևավորմանը նպաստել:

Հետազոտության նպատակը

- Կարողանալ էպոսի միջոցով աշակերտներին դաստիարակել ազնիվ ,արդար զգացմունքներով ոգեշնչված քաղաքացի: Թող երեխան ինքը զգա այն վեհն ու գեղեցիկը ,որից էլ ծնվում է հայրենասիրությունը:
- Գիտակցի իր ազգային պատկանելությունը:
- Ծանոթանա դյուցազներգության մեջ հանդես եկող հերոսներին , նրանց սխրանքներին:

Հետազոտության առարկան –Հիմնական դպրոցում Գրականություն առարկան արդի պահանջներին համապատասխան մեթոդական հնարներով ներկայացնելը:

Հետազոտության գիտական վարկածը- էպոսի միջոցով աշակերտները պետք է՝

- Ներկայացնեն և բնութագրեն էպոսը որպես գիտական տեսակ:
- Համեմատեն գրական մյուս տեսակների հետ,վեր հանեն դյուցազներգության առանձնահատկությունները:
- Քննարկեն և գնահատեն էպոսի արդիականությունը:

Հետազոտության խնդիրներն են՝

Մեր առջև դրված նպատակին հասնելու համար պետք է լուծել հետևյալ խնդիրները:

- Դիտարկել էպոսի դերն ու նշանակությունը հայրենասիրության և ազգային արժեհամակարգի ձևավորման գործում:

- Բացահայտել էպոսի առանձնահատկությունները՝ սկսած հեռավոր ժամանակներից մինչև մեր օրերը:

Հետազոտության կառուցվածքը – Կազմված է՝ ներածությունից, գրական ակնարկից, եզրակացությունից, օգտագործված գրականության ցանկից:

Գրական ակնարկ

<<Սասունցի Դավիթ>> էպոսի գաղափարներն ու կերպարների համակարգը

<<Ժողովուրդը ոչ միայն նյութական ուժ է,- գրում է Մ. Գորկին,- այլև նրա հոգևոր արժեքների միակ ու անսպառ աղբյուրն է ,առաջին փիլիսոփան ու բանաստեղծը,որը կերտել է բոլոր մեծ պոեմները, երկրի բոլոր ողբերգությունները և դրանցից մեծագույնը՝ համաշխարհային կուլտուրայի պատմությունը >>:

Ամեն ազգի էպոս դարերով մշակված ու փայփայված մտքի ու զգացմունքների կրողն է:

<<Սասունցի Դավիթ>>էպոսն ընթերցողին կամ լսողին պատճառում է գեղագիտական հաճույք: Նշանավոր ֆրանսիացի գրող Ռոմեն Ռոլանը նիդեռլանդական էպոսի՝ <<Տիլ Ուլենշպիգելի >>մասին ասում է.<<Այն ազատության դյուցազնական ձայնն է>>:

Նույնը պատշաճ է կրկնել մեր էպոսի համար,որը ոչ միայն հայ ժողովրդի ազատության դյուցազնական ձայնն , այլև երբեք չլռող սթափեցման կոչ՝ ուղղված աշխարհի ժողովուրդներին, որոնք իրականում կարող են ապրել խաղաղության ու փոխըմբռնման մթնոլորտում:

Մեր էպոսի բացառիկ արժեքներից մեկը նրանում արտահայտված գաղափարներն են:

<<Սասունցի Դավիթ>>էպոսը պատկանում է ժողովրդական այն ստեղծագործությունների թվին, որոնք ճշմարտացիորեն ու բազմակողմանի արտացոլում են ժողովրդի կյանքն ու պայքարը, նրա հոգեբանությունը , ձգտումներն ու սպասելիքները:

Արաբները Հայաստան են ներխուժում 7-րդ դարի կեսին և իշխում մինչև 10-րդ դարի առաջին կիսամյակը: Խալիֆաթը վայրագորեն կեղեքում է հայ ժողովրդին՝ մատնելով նրան սովի, սրի ու սարսափի:

Այս ամենը հենց սկզբից խոր գայրույթ է առաջացնում ժողովրդի մեջ՝ տեղի տալով հզոր ապստամբությունների:

Էպոսի առաջին ճյուղում ներկայացվում է Ծովինարի ինքնակամ հանձնվելու հերոսական արարքը:

Ծովինար խանում ասաց.

-Որ ես էն կռապաշտ թագավոր չառնեմ,

Ջամեն տի սպանի իմ պատճառով,

Աղեկն էն է, ե՛ս էրթամ,

Ուրիշ մարդու թող բան չըլնի:

Ե՛ս մենակ մեռնիմ իմ հոր թերեմ.

Ես մեկ ջան եմ, էրթամ, կորսվիմ,

Քանց մեր Հայաստան էրկիր ավերի:

Ահա և հայրենասիրության վառ օրինակ:

Դպրոցին առաջադրվող խնդիրներից է աշակերտի արժեքային համակարգի ձևավորումը, որի անսպառ հնարավորությունն ունի Գրականություն առարկան:

Էպոսն անսպառ հնարավորություն է ընձեռում տեսնել և ճանաչել՝

ա.իրականն ու երևակայականը

բ.պետության կառուցումը

գ.մարդասիրությունը

դ.հայրենասիրությունը

Էպոսում փառաբանվում է այն անհատը ,որը հանուն հայրենիքի պատրաստ է զոհել իր կյանքը :

Դավիթը վերաշինում է իր հոր կառուցած Մարութա վանքը:Մակայն ամեն առավոտ վանքը վերակառուցող վարպետները իրենց կառուցածը գտնում են քանդված: Ոչ ոք չէր կարողանում բացատրել դրա պատճառը,մինչև որ Դավիթը երազ է տեսնում , և երազում Աստծո հրեշտակը նրան հրահանգում է եկեղեցու պատի մեջ դնել իր սուրը:

Սա խորհրդանշանական դրվագ է:

Դեռևս չորրորդ դարից՝ Շապուհ Երկարակյացի օրերից մինչև քսաներորդ դարասկզբի Մեծ եղեռնը, որը երիտթուրքերի ջանքերով նահատակեց մեկ ու կես միլիոն հայերի, հայ ժողովուրդն իր ազգային ինքնության, կրոնական դավանանքի, անկախության համար մղել է ազատագրական կռիվներ: Ահա էպոսի համապատասխան դրվագը.

Էն գիշեր կը քնեն, Դավիթ կը տեսնա՝

Մարութա բարձր Աստվածածին կը գա էրագ, կ'ասի.

«Քո՛ թուր քո մեջքեն քաշի,

«Իմ հիմ քո թրի վերա ձգի,

«Օրե՛ մի կը շինես, կը թամամցես,

«Պատարագ մեջ վանքիս կը մատուցես,

«Որ ես վեր իմ հիման կանգնես»:

Ուստեք տիլ կը զարկեն էդ քարերու բոլոր:

Դավիթ զարթնավ, տեսավ՝

Մարութա բարձր Աստվածածին չրկա:

Քարն իր տեղն է գնացե,

Հողն իր տեղն է գնացե,

Ավագ, կավ ու ինչ որ պատրաստություն կար՝

Ամենն իր տեղն է գնացե (էջ 195):

Այս խորհրդանշանական իմաստին, անշուշտ, ծանոթ էր աշխարհահռչակ կինոբեմադրիչ Սերգեյ Փարաջանովը, որը 1984 թվականին նկարած «Սուրամի ամրոցի լեգենդը»>> կինոնկարում ամրոցը կանգուն պահելու համար պատի մեջ շարել է տալիս մի պատանու, որի կյանքի գնով էլ հաստատվում է ամրոցի ամրությունը:

«Սասունցի Դավիթ» էպոսում կա այն ճշմարիտ միտքը, թե նվաճողներն ու բռնակալներն են հրահրում պատերազմներ: Հասարակ մարդիկ այդ պատերազմի հետ կապ չունեն, ավելին, նրանք դեմ են պատերազմին: Սա էպոսի գաղափարական հարստության այն կետն է, որն առկա է միջնադարյան հայ մատենագրության, ինչպես նաև հայ նոր գրականության մեջ: Համեմատական գուգահեռները հայ

գրականության ուսուցչին օգնում են հին ու նոր նյութերի գիտելիքներն ամրապնդելու գործում:

Բռնակալ ուժի դեմ ուղղված բողոքի մարմնավորողը <<Սասունցի Դավիթ>> էպոսում արաբ ծերունին է, որ, տեսնելով իր երկիրը պաշտպանող Դավիթի հաղթական կռիվը, մոտենում է նրան ու խնդրելով բացատրում և խորհուրդ է տալիս զենքն անմիջապես ուղղել Մսրա Մելիքի դեմ, որը խոր քուն էր մտել իր վրանում, մինչ իր գորքը կոտորվում էր: Հետաքրքիր է, որ իր յոթ տղաների հետ կռիվ եկած արաբ ծերունին նախապես համոզված է, որ Դավիթը կդադարեցնի կռիվն ու կոտորածը և զենքը կուղղի Մսրա Մելիքի դեմ.

.-Ճամփա՛ տվեք, էրթամ Դավթի առաջ:

Մի խոսք ասեմ, էսա գորք ազատեմ կովից (էջ 235):

Արաբ ծերունու խոսքերում տեսնում ենք հայ ժողովրդի՝ պատերազմը դատապարտող հավաքական խոսքը: Նախ՝ ծերունին բացատրում է, թե նրանք՝ այսինքն արաբ զինվորները, մարդիկ են: Մարդը մարդուն իրավունք չունի կյանքից զրկելու, բացի այդ, կա հարազատի կյանքի կորստի համար նրա արյունակիցների անանց վիշտը: Այդ զինվորներն ունեն ընտանիք, կին, երեխաներ. ո՛րն իր մոր մինուճար զավակն է, ո՛րն ընդամենը նոր է ամուսնացել, ո՛րն իր օջախի սյունն է, և բոլորին էլ Մսրա Մելիքը ուժով ու ստիպելով է բերել պատերազմ: «Սասունցի Դավիթ» էպոսում հնչող ծերունու այս խոսքերն ասված են բոլոր ժամանակների համար. դրանք արդիական են նաև այսօր:

Հայկական էպոսի հերոսների վարքագիծը ազգային արժեհամակարգի համատեքստում

Բարոյակա՛ն ուժն է գոտեպնդում փոքր ժողովուրդներին ու բանակներին անհավասար կռվում...: Նա՛ էղել է և այսօր է մեկ ապավենը մեզ նման փոքր ժողովուրդների:

Գարեգին Նժդեհ

Անհեղինակ, ժողովրդական ստեղծագործություններում՝ առասպելներում, էպոսում, հեքիաթներում և ավանդագրույցներում անբնագրուսիկ, ինքնաբուխ ձևով դրսևորվում են տվյալ ազգի ինքնության, հոգեկերտվածքի և վարքագծի տիպային գծերը, երկարատև հարմարումների հետևանքով ձևավորված արժեքային մոտեցումներն ու դիրքորոշումները: Քանի որ առասպելները, էպիկական պատումները, լեգենդներն ու ավանդագրույցները գալիս են դարերի խորքերից ու իրենց վրա կրում են այդ դարերի կենսակերպի ու մտածելակերպի հետքերը, ապա դրանք լավագույնս արտացոլում են Աստծո, բնության, հասարակության, մարդու, կյանքի, ազգի, հայրենիքի, պետության և այլ արժեքների ու երևույթների վերաբերյալ տվյալ ժողովրդի ինչպես ավանդական պատկերացումները, այնպես էլ դրանց փոխակերպումները: Այլ խոսքով, էպիկական կերպարների, հատկապես հերոս-դյուցազունների սիրագործությունների, վարք ու բարքի վերլուծությունն անսպառ նյութ կարող է տալ ոչ միայն նրանց, այլև տվյալ ազգի մտածելակերպն ու գործելակերպը, բարոյահոգեբանական յուրահատկությունները որոշ իմաստով հասկանալու ու գնահատելու համար: Տվյալ դեպքում մեր խնդիրն է ազգային ինքնության ու նկարագրի համատեքստում վերլուծել հայկական էպոսի հերոսների վարքագծի որոշ դրսևորումներ՝ ուշադրություն դարձնելով դրանցում ոչ միայն դրական, այլև դրականին ստվերի պես ուղեկցող, դրականից բխող կամ այլ դիտանկյունից մեկնաբանության դեպքում բացասական, անհեթեթ թվացող բնավորության գծերը, վարքաձևերը, արժեքային դիրքորոշումներն: Դրանք առկա են ոչ միայն էպոսի հերոսների վարքագծում, այլև տարբեր ժամանակներում հայոց ինքնության հարացույցներում: Քանի որ հնարավոր չէ անդրադառնալ դրանց բոլորին, ուստի ստորև կսահմանափակվենք ընդամենը մեկ վարքաձևի վերլուծությամբ: Այդ վերլուծության համար հիմք է հանդիսանում այն կանխավարկածը, որ հայոց ինքնության մեջ արմատավորված է իրականությունը գերազանցապես բարոյականության դիրքերից, բարոյական հասկացություններով(պարտք, պատասխանատվություն, արդարություն, խիղճ, ամոթ, պատիվ և այլն) իմաստավորումն ու գնահատումը, սեփական բարոյական չափանիշներով ուրիշների վարքի, այլ բարոյական համակարգերի արժեքավորումը՝ ի հաշիվ վարքի կարգավորման ու գնահատման իրավական, քաղաքական,

տնտեսական և այլ ձևերի: Եվ որպես դրա հետևանք՝ հայոց ազգային նկարագրում տեսնում ենք՝ մարդասիրություն առանց սահմանների, օտարամոլություն, թշնամու նկատմամբ ընդգծված մեծահոգություն ու ներողամտություն, անշքջահայաց բացվածություն ու աններելի հանդուրժողականություն, անհիշաչար ու անձնուրաց վերաբերմունք, իշխելու ու տիրելու (այլոց ենթարկեցնելու) կամքի բացակայություն և այլն: Մարդկանց վարքի բարոյական արժևորումը, նրանց արարքները բարոյականության համամարդկային չափանիշներով և բարոյական հասկացություններով իմաստավորումն ու գնահատումը ենթադրում է մարդասիրության բարձր մակարդակ, մի մտակեցվածք, դիրքորոշում, որը վկայում է հայ ժողովրդի քաղաքակրթվածության, բարոյապաշտության, արդարամտության, միամտության, ազնվության և, միաժամանակ, այսպես կոչված «կյանքի դաժան օրենքներին չհասկացողության մասին: Այնքան ամուր է մեզանում այդ դիրքորոշումն արմատավորվել, որ նույնիսկ հայոց պատմության որոշ դրվագներ վերակազմելով՝ հյուսել ենք բարոյական հաղթանակների մասին առասպել: Բարոյականություն ենք պահանջում ոչ միայն մեզանից, այլև «առաջադեմ մարդկությունից, քրիստոնյա և ոչ քրիստոնյա հզոր տերություններից, օտարներից, թշնամուց, Հռոմի Պապից, անգամ Աստծուց: Չտարանջատելով վարքի կարգավորման բարոյական ու իրավաքաղաքական չափանիշները «սրտի դավթար»ներն ու աշխարհում գործող գրված ու չգրված օրենքները, բարոյական զգացմունքները գերադասելով բանականության սառը դատողունակությունից՝ անկախություն ու պետականություն ձեռք բերելուց հետո էլ այսօր աշխարհի առջև դեռևս դնում ենք պետականագուրկ ազգին բնորոշ բարոյական պահանջներ (պատմական արդարության վերականգնում, պատմական իրավունքների ճանաչում, ցեղասպանության ճանաչում ու դատապարտում և այլն): Անշուշտ, իրականությունը բարոյական օրենքների, սովորույթների ու ավանդույթների տեսանկյունից արժեքավորումը մարդու մենաշնորհն է, առանձին անհատի մարդկայնության, հոգու մեծության, բարձր արժեքներ կրելու վկայությունը: Սակայն մարդկությունը գոյություն ունի ոչ միայն առանձին անհատների, այլև էթնիկ խմբերի, ժողովուրդների, ազգերի տեսքով՝ միավորված տարբեր պետություններում, որոնք առաջնորդվել ու այսօր էլ առաջնորդվում են ոչ թե Բուդդայի, Կոնֆուցիոսի կամ Քրիստոսի

բարոյական պատվիրաններով կամ բարոյականության ընդհանրական արժեքներով, այլ ուժի, իրավունքի, քաղաքական նպատակահարմարության, ազգային շահի սկզբունքներով: Ի տարբերություն վարքի կարգավորման մյուս ձևերի՝ իրականության, մարդկանց արարքների բարոյական արժեքավորումն անհամեմատ հարաբերական ու պայմանական բնույթ ունի, ինչի հետևանքով լինում են մարդկանց արարքների ու գործողությունների բարոյական գնահատման տարբեր համակարգեր՝ բարու և չարի, արդարության, խղճի, ազնվության, վեհանձնության, քաջության և այլնի մասին տարբեր սահմանումներով ու մեկնաբանություններով: Եվ երբ բախվում են բարոյական իդեալներով ու արժեքներով իրար հակադիր ազգեր և բարոյական համակարգեր (երբ դրանցից մեկը հանուն իր նպատակի ու իդեալի արդարացնում է բռնությունը, սպանությունը, կողոպուտը և այլն, իսկ մյուսը դրանք մերժում և անբարո ու անմարդկային է համարում), ապա, որպես կանոն, հաղթում է ուժի իրավունքի վրա հիմնված համակարգը, ուժապաշտություն քարոզող ու կիրառող ժողովուրդը կամ պետությունը: Այսպես, եթե համեմատենք հայկական ու օղուզական (թուրքական) էպոսները, ապա իսկույն կտեսնենք դրանց բարոյական արժեհամակարգերի տարբերությունները: Օրինակ, թուրք-օղուզական էպոսում պատմվում է, որ թուրքական միջավայրում, ավանդույթի համաձայն, պատանուն անուն չէին տալիս այնքան ժամանակ, քանի դեռ նա չէր կտրել գլուխներ, չէր հեղել մարդկային արյուն: Անվանակոչությունն անմիջականորեն կապված էր մարդասպանության ու արյունահեղության հետ, որը տվյալ դեպքում համարվում էր առնական առաքինություն: «Գաղտնիք չէ և այն,- այս կապակցությամբ նկատում է Հ.Ղ. Միրզոյանը,- որ բոլոր էպոսներում տեղի են ունենում և՛ մարդասպանություն, և՛ արյան հեղում, բայց այդ ամենը արվում կամ ցուցադրվում է ռազմի դաշտում՝ հակադիր ուժերի անմիջական բախման ընթացքում: Մյուս բոլոր էպոսների նման օղուզական էպոսը նույնպես հարուստ է այդօրինակ իրողություններով: Սակայն մյուս բոլոր էպոսներից տարբերվում է հատկապես այն բանով, որ նրանում մարդկանց գլուխ կտրելն ու արյուն հեղելը կատարվում է ոչ միայն ռազմի դաշտում թշնամիների հետ բախման ընթացքում, այլև սովորական կենցաղային պայմաններում, այսինքն՝ մարդկանց գլուխ կտրելն ու արյուն հոսեցնելը դիտվում են որպես տղա երեխայի հասունացման ու առնականացման չափանիշ, իսկ հասուն

տղամարդու համար՝ քաջության, պատվի ու արժանապատվության պայման: Ըստ այդմ՝ նորածին տղաներին մինչև տասնվեց տարին լրանալն անուն չի տրվում, որպեսզի այդ ընթացքում պարզ դառնա, թե այդ տեսակետից նա ինչ կարողություններ կդրսևորի, իսկ հասուն տղամարդկանց հասարակական դիրքը, պատիվն ու հարգանքը որոշվում է նրա կտրած գլուխների և հեղած արյան քանակով: Անշուշտ, կարելի է զարմանալ ու զայրանալ այս դաժան ավանդույթի վրա, սակայն առանց դրա հազիվ թե ստեղծվեր Օսմանյան կայսրությունը, հազիվ թե թուրքերը կարողանային դարերով ճնշված պահել նվաճված բազում ազգերի ու ժողովուրդների, հազիվ թե շատ սուլթաններ կարողանային պահել իրենց իշխանությունը: Ի դեպ, անիշխանությունից խուսափելու համար եղբայրասպանությունն ու գահաժառանգներին սպանելը Օսմանյան կայսրությունում գրեթե օրինականացված էր: Մեհմեթ Նվաճողը իր կազմած Օրենսգրքում ամրագրել էր այն դրույթը, որ եթե իր զավակներից մեկը դառնա սուլթան, ապա պետական կարգն ապահովելու համար նա պարտավոր է սպանել իր եղբայրներին: Սելիմ Ահեղը գահ բարձրանալուց հետո ոչնչացրեց իր բոլոր արյունակից այն տղամարդկանց, ովքեր կարող էին հավակնել գահին:

Իսկ հայկական էպոսում վիպական հերոսները փոքր հասակից չեն ստանում քիչ թե շատ համակարգված ռազմական դաստիարակություն, ավելին, իրենք են մեծերից պահանջում իրենց ինչ-որ բան սովորեցնել: Մեծ Մհերը յոթ տարեկանում դիմում է մորը.

Մարե՛, հերիք էսպես մնամ.

Հրաման տու ինձ՝ էրթամ սարեր, քարեր շրջեմ,

Գազան ու հավք զարկեմ,

Մարդերու շարք մտնեմ: (Էջ 168)

Մայրը հորդորում է «մարդկանց շարքերն անցնելու համար սպասել մի քանի տարի, սակայն մանուկ Մհերը համառում է՝ ասելով՝ «Ադեկ է, որ հիմիկվանե պատրաստ ըլնեմ՝ // Թըշնամու դե՛մ կայնեմ»>> (Էջ 168): Մհերի որդի Դավիթը անցնում է գրեթե նույն ճանապարհը. փոքր Մըսրա Մելիքը, հանձին Դավթի, կանխազգալով իր թշնամուն, չի ցանկանում է նրան մասնակից դարձնել ուժային ու մարտական

խաղերին, որպեսզի նա չմարզվի ու չհզորանա: Ի վերջո, չենթարկվելով Մելիքին, չանցնելով նրա թրի տակով, Դավիթը վերադառնում է Սասուն և հարազատների հորդորանքով անցնում «խաղաղ զբաղմունքի՝ դառնում գառնարած, հետո՝ նախրապան, որսորդ և այլն: Ո՛չ մի արյունահեղություն՝ բացի մի քանի <<ծուռ>> արարքներից: Նույնիսկ Ծովասարում նա քանդում է իր հոր կառուցած պարիսպը, բաց թողնում վայրի գազաններին և իր հետ եկած մարդկանց չի թույլատրում որսալ գերի գազաններին.

Էհե՛յ, ձեզ իրավունք չկա...

Էնոնցից մե՛կն էլ չը սպանե՛ք: ...

Հրողբեր, ջանքում,

Կապուկ տեղ պա՛պս էլ կը գարկի.

Տղամարդն է՛ն է, որ արձակի ու նո՛ր գարկի,

Չէ՞ որ էնոնք գերի են, հրողբեր,

Մարդ էլ գերին գարկի՞՞ (էջ 272):

Ահավասիկ, <<մարդկանց շարքերն>> անցնելու երկու հակադիր ճանապարհներ, երկու բարոյական համակարգեր, որոնք պայմանավորում են ինչպես դրանց կրողների կենսակերպը, այնպես էլ նրանց երկրի ճակատագիրը: Գուցե իրականության բարոյական արժեքավորման գերակայությունը վկայում է տվյալ ժողովրդի ոչ միայն մարդասիրության, բարության, խաղաղասիրության, այլև առաջին հերթին թուլության, տկարության, խեղճության ու անճարության մասին: Սա հայկական էպոսի նկատմամբ կիրառելի չէ այն առումով, որ այստեղ բարոյականության պաշտպանները, բարոյական բարձր արժեքների մարմնավորողները հերոս-դյուցազուններ են, ովքեր այնքան ուժեղ են, որ ի գորու են կատարելու անհավատալի մեծագործություններ ու սխրանքներ և իրենց կամքը պարտադրելու թե՛ բարոյապես և թե՛ ֆիզիկապես պարտվածներին: Այսինքն՝ նրանք թուլությունից, խեղճությունից դրդված չեն կատարում բարոյական արարքներ, այլ դա իրենց ապրելակերպն է, կենսատճր: Սակայն էպոսի հերոսների բարոյական արարքները եթե դիտարկում ենք <<կյանքի օրենքների>> տեսանկյունից, ապա

տեսնում ենք, որ դրանք հակասում են ազգամիջյան համակեցության, քաղաքականության մեջ գործող իրական կանոններին, ողջախոհության պահանջներին ու ազգային շահերին: Հայկական էպոսի հերոսները <<ծուռ>> են, այսինքն՝ խենթ են, խենթավուն, միամիտ և, բնականաբար, նրանց անսովոր արարքները ծիծաղ, զարմանք ու քրքիջ են առաջացնում նաև այն պատճառով, որ չեն տեղավորվում առօրյա քաղքենական և ուժի իրավունքի վրա խարսխված բարոյականության շրջանակներում:

Նման դեպքերում վտանգավորը ոչ թե ինքնին իրականության, մարդկանց վարքի ու արարքների բարոյական արժևորումն է, այլ, նախ՝ դրա բացարձակացումը, երկրորդ՝ կեցության համատեքստի և մրցակից ագրեսիվ բարոյական համակարգի անտեսումը: Հայկական էպոսում բազմաթիվ են այն օրինակները, երբ իրար են բախվում երկու անհաշտ բարոյական համակարգեր: Այսպես, Մեծ Մհերը Մարա Մելիքի մահվանից հետո նամակ է ստանում նրա կնոջից՝ Իսմիլ խաթունից, որում վերջինս Մհերին խնդրում է այցելել Մըսր: Հարազատները հորդորում են Մհերին չգնալ՝ բերելով հետևյալ փաստարկները. Իսմիլը խորամանկ է, մեր <<դուշմանի կնիկն է>>, ուզում է Մհերից զավակ ունենալ, ուժեղացնել իր ցեղը, մինչդեռ Սասունում մնալու դեպքում զուցե Աստված Մհերին զավակ պարգևի: Իսկ Սասունի նյութապաշտ ու իշխաններն ու վարդապետները նրան խորհուրդ են տալիս գնալ՝ <<Մըսր տիրապետի>>: Մհերի գիտակցության մեջ իրականության բարոյական ընկալումը կլանում է մյուս բոլոր ընկալումները, տեղ չի թողնում որևէ, տվյալ դեպքում՝ քաղաքական, ազգային մտածումների համար, և նա մեկնում է Մըսր: Մհերը ուխտադրուժ չէ. ըստ Մըսրա Մելիքի հետ կապած պայմանի և հնուց եկող սովորույթի՝ նա իրավունք ունի տիրություն անելու Մըսրին, այդ թվում՝ նրա կնոջը: Այս վերջին հանգամանքն անընդունելի էր բարոյական այլ ավանդույթով դաստիարակված Մհերի համար: Սակայն իր երկրի ու ժողովրդի շահը բնագործ են զգացող Իսմիլ խաթունը կարողանում է գայթակղել բարոյապաշտ, ավանդապաշտ և գինուց խելքահանված Մհերին: Իսմիլ խաթունը բնավ վավաշտ կին չէ. նրա նպատակը ամեն գնով դյուցազն Մհերից որդի՝ իր տերությունը պահող թագաժառանգ ունենալն է. *«Ձա՛նըս, ինձի մա՛րդ մի հարկավոր է՝ // Որ էրկրին տիրություն անի, // Մեր իշխաններ խաղաղեցու»* (էջ 191): Մհերի «չգիտակցված

դավաճանության» կամ ենթագիտակցության ստորին խորքերում ապրելու արդյունքում ծնվում է արու գավակ՝ Փոքր Սուրա Մելիքը, ով, ըստ Իսմիլ խաթունի, պետք է հայի ճրագը հանգցներ, հայի օջախ փչացներ և Մըսրա ճրագը վառեր, Սուրա օջախ կանգնեցներ: Միերը, լսելով տալիս Իսմիլ խաթունի խրատը իր գավակին, ուշքի է գալիս ու յոթ տարվա բացակայությունից հետո վերադառնում Սասուն:

Ահա կյանքի բարոյական արժեքավորման բացարձակացման հետևանքներից մեկը՝ սեփական ուժերով թշնամի աճեցնելը: Սուրա Մելիքը, մեծանալով ու հավատարիմ մնալով իր մորական ցեղի բարոյականությանը, իր հոր՝ սասունցի Միերի մահվանից հետո հարձակվում է նրա երկրի վրա, ավերում, գերեվարում ու սպանում, կողոպտում ու թալանում Սասունը: Որոշ ժամանակ անց Միերի տղան՝ Սասունցի Դավիթը, մենամարտի է դուրս գալիս իր կեսեղբայր Մելիքի դեմ՝ առաջնորդվելով իր ցեղի բարոյականության սկզբունքներով: Նախ, Դավիթը համաձայնվում է, որ առաջինը հարվածներ հասցնի Մելիքը, երկրորդ, երբ հերթը հասնում իրեն, սկսում է զիջումներ անել, հօգուտ Մելիքի փոխել մենամարտի պայմանները, երրորդ, առաջին երկու հարվածները բախշում է Մելիքի մորն ու քրոջը՝ չկարողանալով դիմանալ նրանց բերած բարոյական փաստարկներին, ավելի ճիշտ՝ իր խղճին՝ դրանով իսկ վտանգելով իր գործի հաջողությունը: <<Միամիտ >> Դավիթը «բարոյական» հարց է տալիս Իսմիլ խաթունին. *«Մարե, ինչի՞ դուն չուր հիմիկ, // Մելիքի զարկ կը գար մեջ իմ գլխուն, // Մեկ մ'էլ չասիր՝ Մելի՛ք, զարկ մի ինձի՛ բախշի»* (էջ 336):

Երկու բարոյականությունների բախման գագաթնակետ կարելի է համարել այն պահը, երբ Մելիքի մահվանից հետո Իսմիլ խաթունը դիմում է Դավթին.

- Դավի՛թ, սպանեցիր Մըսրա Մելքին,

Վնա՛ս չը կա, դու է՛լ իմ տղան ես:

Արի, էնոր կնիկ դու ա՛ն,

Մըսրա թագավորություն մնա՛քեզի,

Սասուն զաթի քո՛նն է:

Դավիթ ասաց.

- Ես մորե որ ծնվեր եմ՝ անարա՛տ եմ,

Ես իմ հալալ լեշ հարամ լեշերու չե՛մ խառնի (Էջ 338):

Այսինքն՝ մինչ Դավիթը մտածում է անարատ-արատավոր, հալալ-հարամ, արդար-անարդար, մեղավոր-անմեղ բարոյական հասկացություններով և հրաժարվում թագավորել Մսրում և խրատներ է կարդում Մըսրի՝ պահի տակ խեղճացած արյունառուշտ զորավարների գլխին, սգավոր, որդեկորույս, ի բնե երկրապահ-քաղաքագետ Իսմիլ խաթունը սառնասրտորեն, առանց ժամանակ կորցնելու, մտածում է իր տերության ճակատագրի մասին:

Ինչ-որ իմաստով իրականության բարոյական արժեքավորման բացարձակացման հետևանքներից են նաև թշնամու նկատմամբ անիմաստ մեծահոգությունը, անշրջահայաց, անհիշաչար ու չափից դուրս հանդուրժողական վերաբերմունքը և ուրիշներին իշխելու, նվաճելու ու տիրելու կամքի բացակայությունը: Գրեթե բոլոր ազգերի մեջ թշնամու նկատմամբ վերաբերմունքը դրսևորվում է գրեթե նույն զգացմունքներով ու դիրքորոշումներով՝ ասելություն, զզվանք, անհանդուրժողականություն, ագրեսիվություն, բացասական հատկությունների վերագրում և այլն: Այնինչ մեզանում կարելի է ասել չկա առհասարակ այլատյացություն, մասնավորապես օտարի նկատմամբ ձևավորված ու կայունացած թշնամական վերաբերմունք:

Ներողամտությունը ենթադրում է թշնամու կերպարի կիսատ-պռատ, աղճատված ընկալում և թշնամուն ասելու անկարողություն: Մի կողմից մենք վախենում ենք թշնամու ոտնձգություններից ու ներխուժումներից, բայց մյուս կողմից, կորցնելով մեր բնազդական զգոնությունը, տարբեր կերպ հանձնվում ենք թշնամու ողորմությանը: Ցեղասպանվում ենք, հետո ամեն ինչ մոռանալով՝ զնում դահիճների հետ մի տանիքի տակ ապրում, դահիճների քաղաքներն ու ավանները կառուցում, նրանց համար ստեղծում մշակութային միջավայր, արժեքներ և այլն:

Հայը չունի ընդգծված թշնամու գաղափար, եթե անգամ այդ թշնամին իր կողքին է, իր տանը: Ավելի ճիշտ, մյուսներից առանձնացնում է թշնամուն, սակայն հետը ոչ թե անում է թշնամություն, այլ, որքան էլ տարօրինակ է, ընկերություն և բարեկամություն: Երբեմն թշնամուն ավելի շատ է վստահում, քան իր ազգակիցներին: Այսպես, սասունցիները գիտեն, որ Մըսրը թշնամի երկիր է, դրա տերերը, մեղմ ասած,

իրենց չկամեցողներն են, Իսմիլ խաթունը՝ «դուշմանի կնիկ», սակայն այդ ամենն անտեսում-մոռանում են և մի քանի օրական Դավթին ուղարկում են Մըսր, որպեսզի այնտեղ նրան կերակրեն, պահեն ու մեծացնեն:

Քանի որ հայը հիշաչար ու թշնամատյաց չէ, ուստի չի տառապում վրեժխնդրությամբ: Եթե անգամ վրիժառու է դառնում, ապա ժամանակավոր, այնքանով, որքանով թշնամուն հալածելով՝ պիտի հեռացնի իր երկրից: Այնքան է «վստահում» թշնամուն, որ նրա դեմ պատերազմելիս նույնիսկ չի ուզում անակնկալի բերել: Այսպես, Մասունցի Դավիթը, երբ կռվի է դուրս գալիս թշնամու բանակների դեմ, ամեն անգամ հարձակումից առաջ զգուշացնում է՝

Ով քրնած է՝ արթուն կացեք,

Ով արթուն է՝ ձիեր թամբե՛ք,

Ով թամբեր է՝ զենքե՛ր կապեք,

Ով կապեր է՝ էլե՛ք, հեծե՛ք.

Չ՛ասեք Դավիթ գող-գող էկավ,

Գող-գող գրնաց (էջ 322):

Հայը թշնամու մեջ ավելի շատ մարդկային գծեր է տեսնում, քան անհրաժեշտ է: Միամտորեն հավատում է նրա խոստումներին և այդ պատճառով կորցնում իր զգոնությունը, թուլացնում իր պաշտպանունակությունը:

Թշնամին ամեն պահ մտածում է հային կոտորելու, ունեցվածքը թալանելու մասին, իսկ հայը մտածում է, թե երևի փոխվել են նրա աշխարհայացքը, բարոյական սկզբունքները, հետևաբար ուրիշների հանդեպ վերաբերմունքը, կամ՝ նա «կշտացել» է նախորդ անգամվա ալան-թալանից ու կոտորածներից, ուստի լրջորեն չի մտածում պաշտպանվելու մասին: Այսպես, վերլուծելով XIX դարի 90-ական թվականների հայկական կոտորածների պատճառները, այդ դեպքերի ժամանակակից ու ականատես Մ.Գաբրիելյանը գրում է, որ «հայ ժողովուրդը յանկարծակիի եկավ: Ջարդը վրայ եկաւ այն ատեն ,երբ բնաւ չէին սպասեր. ընդհակառակը, ... յուսով և խնդութեամբ գինով՝ կը սպասէին թէ վաղը հայկական ինքնօրինութեան արեւը պիտի ծագեր: Սուլթանը զանոնք իրենց յոյսերուն զգլխիչ գագաթէն յանկարծ գահավիժած էր անդունդը և ապշեցուցած: Այդ պատճառով անոնք չկրցան իրենց բոլոր ուժովը

ինքնապաշտպան ըլլալ: Բանէ մը չկասկածելով՝ ո՛չ զէնք պատրաստած էին և ո՛չ ինքնապաշտպանութեան միջոցներ կազմակերպած: Եթէ կանուխէն կասկածած ըլլային, կրնային այնպիսի կարգադրութիւններ ընել կեդրոնացումի և միջոցներու որ իրենց քիչ զէնքովն իսկ կարենային փրկել իրենց քաղաքներն»:

Հայկական էպոսում զարմացնում է իրենց երկրի պաշտպանության նկատմամբ սասունցիների դրսևորած անհոգ վերաբերմունքը: Այսպես, Սասունը շրջապատված է թշնամիներով, սակայն չունի ո՛չ զորք, ո՛չ զորավարներ, ո՛չ էլ պաշտպանական կառույցներ, ո՛չ էլ լրջմիտ մարդիկ, ովքեր դրանց մասին կմտածեն: Հերոսները գալիս գնում են, սակայն չի փոխվում Սասունի կարգավիճակը. Սասունը մնում է որպես հարկատու երկիր, որովհետև չունի ո՛չ անկախ իշխանություն, ո՛չ բանակ, ո՛չ էլ հզորանալու գաղափար:

Ներողամտությունը, հանդուրժողականությունը, թշնամուն չատելու անկարողությունը դժբախտաբար ուղեկցվում է իշխելու, նվաճելու, տիրելու կամքի բացակայությամբ: Այսինքն՝ հայն իր պատմության ընթացքում չի ցուցաբերել, չնչին բացառություններով, ուրիշներին իշխելու, կառավարելու, ուրիշներին ենթարկեցնելու ո՛չ կամք, ո՛չ ջանք, ո՛չ էլ ցանկություն: Դա տեսնում ենք նաև հայկական էպոսի հերոսների կերպարներում: Նրանք փառամոլ չեն, բայց նաև իշխանատենչ ու իշխանություն սիրող չեն: Սանասարն ու Բաղդասարը, խալիֆի դատաստանը տեսնելով և նրա զորքը թրի տակով անցկացնելուց հետո փոխանակ տիրանան այդ ընդարձակ թագավորությանը, թողնում-հեռանում են այդ երկրից: Նրանք մերժում են նաև իրենց պապի՝ Գագիկ թագավորի խնդրանքը՝ ժառանգելու իր թագավորությունը: Մեծ Մհերը չի ընդունում այրիացած Իսմիլ խաթունի առաջարկը՝ բազմելու Մըսրի թագավորության գահին: Դավիթը սպանում է Մելիքին և, ըստ կյանքի օրենքի, հաղթողի իրավունքով պետք է տիրանա նրա երկրին, հավաքի տուրքեր, Մըսրը դարձնի հարկատու, ավարով, գանձերով ու ստրուկներով լցնի Սասունը և այլն: Մինչդեռ սասունցիները Մըսրից բերում են ընդամենը զույգ եգ և Մելիքի ականջը: Դավիթը մեծահոգաբար պարտված զորքին հրամայում է տուն գնալ և խորհուրդ տալիս էլ երբեք չհարձակվել Սասունի վրա: Գնացե՛ք ձեր տները, ասում է նա, և մեզ հանգիստ թողեք, մեզ ոչինչ պետք չէ ձեզանից: Նույն կերպ է վարվում Փոքր

Միերը. օտար երկրում հերթական հաղթանակից հետո նրան առաջարկում են լինել տիրակալ, բայց նա համեստաբար մերժում է՝

Ես ձեռն քան չեմ ուզի,

Ո՛չ թագավոր կ'ըլնեմ:

Ո՛չ քաղթի տեր կ'ըլնեմ:

Ես Դավթի տղա Միե՛րն եմ,

Ես չեմ կարնա էստեղ նստի... (Էջ 410):

Իշխանատենչության բացակայությամբ պետք է բացատրել այն, որ Էպոսի հերոսներն ամուսնանում են թագուհիների հետ, բայց այդպես էլ ո՛չ իրենք են թագավոր դառնում, ո՛չ էլ թագուհիներն են պահպանում իրենց նախկին կարգավիճակը: Էպոսի հերոսները մի կողմից չեն ուզում տիրանալ ուրիշների թագավորությանը, ուզում են, որ յուրաքանչյուր ժողովուրդ ապրի ինքն իր համար, լինի իր գլխի տերը, մյուս կողմից՝ չեն մտածում Սասունի ինքնիշխանության ամրապնդման, անկախ պետության ստեղծման ու կայացման մասին: Սասունցի Դավիթն իր ցեղակից համակերպված-հարմարվածների երազների հերոսն է, մի դյուցազն, ով կարող է թշնամուն վռնդել երկրից, ապահովել Սասունի անկախությունն ու անվտանգությունը: Բայց նրանք կարծես թե վախենում են իրենց երազից, սարսափում գերբնական ուժով օժտված հերոսի հետ իրական կյանքում հանդիպելուց: Պատահական չէ, որ համակերպվածները ոչ թե հենց սկզբից աջակցում, սնուցում ու փայփայում, հետո մեծարում ու փառաբանում են հերոսին, տվյալ դեպքում Դավթին, այլ՝ ա) ծննդյան օրվանից գրեթե հրաժարվում են Դավթից՝ նրան ուղարկելով Մըսր, վստահ Իսմիլ խաթունի գթասրտության ու մայրական բնագրի, Միերից մնացած սիրո վրա. նույնիսկ ալարում են նրան ուղեկցել՝ հույսը դնելով Քուռկիկ Ջալալու իմաստնության վրա, բ) չտեսնելու են տալիս Դավթի անսովոր ուժը, ըմբոստ ոգին, թշնամու թրի տակով չանցնելը, գ) փոխանակ փնտրելու նրա ուժը օգտագործելու ուղիներ, փորձում են նրանից ազատվելու հնարներ գտնել, նրան շեղել իր բնական ճանապարհից, դ) Դավթից թաքցնում են հոր գերեզմանի, նրա կառուցած վանքի, հայրական զենք ու զրահի տեղը, առհասարակ չեն զբաղվում նրա

դաստիարակությամբ ու կրթությամբ, չեն ծանոթացնում ազգային ավանդույթներին ու արժեքներին, ե) չեն ուզում, որ Դավիթն իմանա Սասուն ժամանած Մըսրա Մելիքի հարկահավաքների, այնուհետև՝ նրա ջարդարար գորքի մասին, այսինքն՝ գերադասում են վճարել յոթ տարվա ծանր հարկերը, քան կովով ձեռք բերել անկախություն: Բարեբախտաբար, ժառանգական հատկությունների և ազգային հիշողությունը կրող-պահպանողների շնորհիվ Դավիթը կարողանում է տեր կանգնել հայրական ժառանգությանը և կատարել թշնամուց երկիրն ազատելու իր առաքելությունը: Նկատենք, որ Էպոսի հերոսները հիմնականում միայնակ են կովում թշնամու դեմ՝ առանց խորհրդակցելու երկրի տերերի հետ, առանց ներգրավելու ժողովրդին, առանց գորք կազմելու: Այս խզվածության, ինչպես նաև հայրենական իշխանության ու երկրի հանդեպ սասունցիների անտարբերության ու անհոգության արդյունքն այն է լինում, որ կարևոր հաղթանակներից հետո հերոսները կարծես թե ավելորդ են դառնում երկրի ու ժողովրդի համար: Էպոսի հերոսները փոխանակ ներգրավվելու երկրի շենացման, բարեկարգման ու սոցիալական կյանքի բարեփոխման, ուժեղ պետության կառուցման գործում, անհիմաստ պատրվակներով երկար ժամանակով հեռանում են երկրից՝ անտեր ու անպաշտպան թողնելով Սասնա բնակիչներին: Այսպես, Մեծ Մհերը յոթ տարի մնում է Մըսրում՝ ջրելով <<խալիսի արտը>>, Դավիթը յոթ տարի շրջագայում է Գյուրջիստանում՝ քառասուն փահլևանների համար հարսնացու փնտրելու նպատակով, Փոքր Մհերը, տուն ու կնիկ թողած, տարիներով թափառում է երկրից երկիր, կովում ուրիշների համար, մինչև որ հողն էլ է հոգնում նրան պահելուց: Այս <<փախուստ-թափառումների>>, աստանդական կենսակերպի տրամաբանական վախճանակետն է դառնում իբր աշխարհում տիրող անարդարությունից հուսահատված, իրականում իր ապրելակերպից ձանձրացած ու հասարակության, հարազատների համար ավելորդ դարձած Փոքր Մհերի փակվելը Ագռավաքարում՝ որպես երկիրը լքելու և համարյա այլևս չվերադառնալու (վերադառնալու պայմանները գրեթե անիրականանելի են), որպես պատասխանատվությունից խուսափողի խորհրդանշան, որպես գաղթականի ու հայրենալքողի նախատիպ (ո՞վ պիտի երկիրը վերափոխի, ո՞վ պիտի կովի չարիքի դեմ, եթե Քարանձավը դառնում է Սպասավայր):

Անշուշտ, Էպոսի հերոսների վարքը հումանիզմի ու հանդուրժողականության բարձրագույն դրսևորում է: Էպոսում, առասպելներում և հեքիաթներում նրանք ուժեղ են, որովհետև բարոյական են, և նրանք բարոյական են, որովհետև ուժեղ են: Բայց երբ իրականում շրջապատված ես ռազմատենչ ու իշխանատենչ ցեղերով կամ պետություններով, որոնք առաջնորդվում են բարոյականության ու խաղի բոլորովին ուրիշ կանոններով, որոնք պատրաստ են ցանկացած պահի հոշոտելու, բնաջնջելու իրենց անպաշտպան դրկիցներին, ապա այս հումանիզմը, ուժեղության ու բարոյականության գաղափարը վերածվում է անհեթեթ ու անհասկանալի դիրքորոշման, դառնում սպառնալիք ազգի ոչ թե արժանապատիվ, այլ ֆիզիկական գոյության համար: Պատմությունը ցույց տվեց, որ նման բարոյական սկզբունքներով ու բարոյական արժեքներով, վարքագծով ու վերաբերմունքով առաջնորդվելիս ի վերջո չես կարող խուսափել կոտորածներից, ցեղասպանությունից և հայրենագրկությունից: Այսքանից հետո ինչո՞ւ զարմանալ ցեղասպանությունը վերապրած հայ մտածողի, քաղաքական գործչի պոռթկումի, Նիցշեի բառերով ասած՝ «բարոյականության վրա կրակելու» ցանկության վրա. «Թո՛ղ անգամ մըն հայն ըլլար ոճրագործ, թո՛ղ անգամ մըն ալ հայն ըլլար բարբարոս ու գազան: Ինչո՞ւ դեռ չկրցանք հասկնալ, որ ոճրագործն ու գազանը բոշայէն աւելի կ'արժեն: Անոնց արիւնը ո՛չ միայն ծախու չի հանուիր, այլ անոնց հետ յարգանքով կը վարուին»:

Հայկական Էպոսում կերպարների ստեղծման հիմքում ընկած են հայի բարոյական, մարդաբանական, քաղաքական-իրավական պատկերացումները մարդկայինի, բարու և չարի, յուրայինի ու օտարի, պարտքի ու պատասխանատվության, պետության, իշխանության, ազգի ու հայրենիքի մասին: Հայը իրականությունը դիտում է գերազանցապես համամարդկային դիրքերից, բարոյական հասկացություններով (պարտք, պատասխանատվություն, ազնվություն, արդարություն, մաքրություն, խիղճ, ամոթ և այլն) և բարոյական չափանիշներով իմաստավորում ու գնահատում մարդկանց վարքը:

Հայկական Էպոսում «թշնամու» կերպարը ընդհանուր առմամբ ներկայացվում է ««դասական կանոններին»» համապատասխան. նրան վերագրվում են բացասական հատկություններ՝ նենգություն, խորամանկություն, վախկոտություն,

ագահություն, մեծամտություն, թուլակամություն, տհասություն, կեղծավորություն և այլն:

Այսպիսով, թշնամին դառնում է «աղեկ մարդ», «աղբեր», թշնամությունից ոչինչ չի մնում, ընդհակառակը, երբեմնի թշնամիները դառնում են եղբայրներ մատները կտրելով՝ խառնում են իրենց արյունները և պայմանավորվում պատերազմի դեպքում իրար օգնել, իսկ մեկի մահվանից հետո մյուսը պիտի մեռնողի երկրին, կնոջը ու երեխաներին տիրություն անի: Նախկին թշնամիները այնքան են հարազատանում, որ իրար են վստահում սրբություն սրբոցների՝ ընտանիքի, կնոջ և երկրի պահպանությունը: Մի այլ խոսուն օրինակ: Սասունցիները, երբ նորածին Դավիթը հրաժարվում է սասունցի ծծմերներից, առանց երկար-բարակ մտածելու, նրան Քուռկիկ Ջալալու թամբին դնելով՝ ուղարկում են Մըսրա երկիր՝ Իսմիլ խաթունի մոտ: Ձենով Հովանը բարուրի մեջ դնում է մի թուղթ՝ հետևյալ բովանդակությամբ. «Աղբո՛ր կընիկ, հարսե, // Միերն էկավ էստեղ, էնոր տըղա՛մ էլավ. // Միեր ու իր կնիկ մեռան, տըղան մնաց որբ: // Ա՛ն, Միերի խաթե՛ր համար տըղան շահե» (էջ 209): Եվ նրանք լիովին վստահում են մանուկ Դավթի դաստիարակությունը: Սա նշանակում է, որ սասունցիների (հայերի) համար Իսմիլ խաթունը «դուշմանի կնիկ» չէ, այլ վստահելի, հարազատ մարդ, որի խնամքին կարելի է հանձնել հայի համար ամենաթանկը՝ երեխային: Պատահական չէ, որ էպոսի «Սասունցի Դավիթ» ճյուղի սկզբում Իսմիլ խաթունի անունը թվարկվում է «ողորմիների» մեջ:

Էպոսում թշնամությունն ունի իրադրային, կարճատև բնույթ, որ հայը թշնամու մեջ ավելի շատ տեսնում է ոչ թե սարսափելի հրեշին, այլ մարդուն, որի հետ կարելի է համատեղ ապրել, որին կարելի է վստահել: Հայը ձգտում է թշնամու մեջ բացահայտել ու շեշտել մարդկայինը և դրա հիման վրա կառուցել իր հարաբերությունները: Էպոսում բազմաթիվ են այն դեպքերը, երբ թշնամուն վերագրվում են մարդասիրական արարքներ, բարոյական առաքինություններ, հիացմունքի արժանի ասպետական գծեր: Հայկական էպոսում, ըստ էության, չկա ոչ միայն թշնամիատյացություն, այլև այլամերժություն ու այլատյացություն: Այս փաստը արդեն շատ բան է ասում էպոսի գաղափարական ուղղվածության և հերոսների էության մասին: Ատելությունը ներքին ապրումների, տազնապների ու ցավերի, հոգեկան շեղումների դրսևորում է և կապված է ազրեսիվության, վախի,

ռազմատենչության, ուրիշին ենթարկեցնելու մղումի հետ, ինչը բնորոշ չէ հայկական էպոսի հերոսներին: Նրանց ինքնության միջուկը չի ձևավորվում թշնամու կերպարի հիման վրա. թշնամին պայմանավորում է նրանց վարքագծի որոշ կողմեր:

Ինչպես հաճախ հայոց պատմական կյանքում, այնպես էլ էպոսի մեջ թշնամուն է վերապահվում սասունցիների գիտակցության որոշ շերտեր և ինքնության տարրեր «ննջից արթնացնելու» և շարժման մեջ դնելու գործառույթը: Թշնամին իր գործողություններով սասունցիներին ստիպում է մտածել իրենց երկրի մասին, հետամուտ լինել իրենց ազգային արժեքներին, դրանք դնել շրջանառության մեջ և օգտագործել ըստ անհրաժեշտության: Այն տպավորությունն է ստեղծվում, որ սասունցիները կարծես մոռացել են իրենց արժեքների մասին :Անգիտությունն ազգային արժեքների նկատմամբ անհոգության ու անփութության վկայությունն է: Մասնա հերոսները երկրի առաջնորդներից են, անհաղթ դյուցազուններ, սակայն անտեղյակ են երկրի կարգավիճակից, երկրի ուժի աղբյուրներից, հետևաբար՝ դրանք գործածելու ձևերից: Միերը չգիտի, որ Մասունը հարկատու է, Դավիթը չգիտի իր հոր զենք ու զրահի, իր հոր կառուցած սրբավայրի և իր հոր գերեզմանի տեղը: Չիմանալու հետևանքը մարտահրավերներին անպատրաստ լինելն է, թշնամու սարքած ծուղակում հայտնվելը, զգացմունքային կարճաժամկետ հայրենասիրությունը, երկրի հոգսերով չապրելը և ,ի վերջո ,Ագոստիանոսի փակվելը: Մասնա ծոերը ազնվաբար ծառայում են օտարներին, որովհետև ինչ-որ իմաստով «կարճատես» են, չունեն հեռահար ռազմավարական մտածողություն և ծրագիր, որովհետև աշխարհին նայում են ամենուր մարդկություն փնտրող «Բարոյագետի» ու այլասերի վարդագույն ակնոցով: Ուրիշին ծառայելու, օգնելու, աջակցելու, «լավություն անելու», ուրիշի համար կռվելու մարդասիրական ու այլասիրական դրական վարքը վերածվում է բացասականի, եթե դա արվում է ի վնաս ազգային շահի: Հասարակության մեջ մարդասիրությունն ու այլասիրությունը հասկանալի լինելու համար պետք է ունենան սահմաններ:

Էպոսում պատկերված թշնամական կերպարները պատրաստ են ծառայելու իրենց երկրին ամեն գնով, այդ թվում՝ «բարոյական կանոնների» զանցառմամբ պահպանելու իրենց պետականությունը, բարձրացնելու իրենց երկրի հեղինակությունը: Ինչ էլ նրանք անեն, անում են մեկ նպատակով՝ պահպանել իրենց

երկիրը, իրենց իրավունքները, իրենց նվաճումները: Գործում են նպատակաուղղված, առանց խղճի խայթ զգալու, առանց անբնական թվալու, առանց նայելու ուրիշների բարոյականության կանոններին ու ավանդույթներին: Մասունցի հերոսները, Նժդեհի բառերով ասած, առաջնորդվում են «Ստորությամբ չեն պաշտպանում հայրենիքը» և «Միջոցների անխտրականությամբ շահած ամեն հաջողությունն պղծում է, ապականում մարդկային բարոյական աշխարհը» սկզբունքներով: Մինչդեռ թշնամու համար բարոյականությունն ասվածը տիրելու, իշխելու, կողոպտելու արվեստին տիրապետելն է: Ուժեղ ես՝ պիտի իշխես, թույլ ես՝ պիտի ենթարկվես ուժեղին: Նրանց համար սա բնական, հետևաբար բարոյական օրենք է: Այդպես է մտածում-գործում Իսմիլ խաթունը: Իր երկրի ու ժողովրդի շահը բնագործեն զգացող Իսմիլ խաթունը, ինչպես վերը նշվեց, կարողանում է գայթակղել բարոյապաշտ ու ավանդապաշտ, բայց տեսլական չունեցող Մեծ Միերին: Իսմիլ խաթունի նպատակը ամեն գնով դյուցազն Միերից որդի՝ իր տերությունը պահող թագաժառանգ ունենալն է: Միերի «ակամա դավաճանության» կամ ասպետական ուխտին անմնացորդ նվիրվելու հետևանքով ծնվում է արու զավակ՝ Փոքր Մըսրա Մելիքը, ով, ըստ Իսմիլ խաթունի, պիտի իրականացնի «ազգային ծրագիրը», այն է՝ պետք է հայի ճրագը հանգցնի, հայի օջախը փչացնի և Մըսրա ճրագը վառի, Մըսրա օջախ կանգնեցնի: Թեև իր խոսքերով ու գործողություններով Իսմիլ խաթունը ազգերի բարեկամության, համերաշխության ու համագործակցության կողմնակից է, սակայն նա արդեն օրորոցից նախանշում է Փոքր Մըսրա Մելիքի ինքնության ուղղվածությունը, ինքնություն, որում լռելյայն ընդունվում է սեփական ազգի գերազանցությունն ու գերիշխանությունը ուրիշների նկատմամբ: Ավանդապահ, բարոյական նորմերով կաղապարված Միերը, լսելով, թե ինչ ոգով է մեծացնում և ինչ խրատ է տալիս Իսմիլ խաթունը իր զավակին, ուշքի է գալիս, հիշում իր երկիրը, տունը և յոթ տարվա բացակայությունից հետո վերադառնում Սասուն: Միամիտ, բարի, աշխարհը բարոյական հասկացություններով իմաստավորող Միերը խիստ զարմանում է, որ Իսմիլ խաթունը դեռ ձվից դուրս չեկած տղային սովորեցնում է չարություն գործելու, ուրիշի ճրագը հանգցնելու, ամբողջ աշխարհը զավթելու արվեստին: Իսմիլ խաթունը իր կենսափորձով գիտի, որ երկիրը պիտի առաջնորդի հզոր դյուցազունը, որովհետև միայն ուժով ու հեղինակությամբ է հնարավոր ապահովել երկրի միասնությունը: Իսմիլ խաթունը գիտի, որ հզորանալու

համար պետք է կարողանալ օգտվել հակառակորդի ցեղային առավելություններից այդ առումով շատ լավ հիշում է իր ամուսնու նվաճողական խորհուրդը: Ինքն այդ զաղափարի սպասավորն է: Երբ մենամարտի ժամանակ Դավիթը սպանում է նրա որդուն՝ Մելիքին, Իսմիլ խաթունը անմիջապես դիմում է Դավթին.

- Դավիթ, սպանեցիր Մըսրա Մելքին,

Վնա՛ս չը կա, դու է՛լ իմ տղան ես:

Արի, էնոր կնիկ դու ա՛ն,

Մըսրա թագավորություն մնա՛քեզի,

Մասուն գաթի քո՛նն է:

Դավիթ ասաց.

- Ես մորե որ ծնվեր եմ՝ անարա՛տ եմ,

Ես իմ հալալ լեշ հարամ լեշերու չե՛մ խառնի (Էջ 338):

Սա երկու հակադիր մտածելակերպ-գործելակերպի, երկու հակադիր արժեհամակարգի բախում է: Մինչ Դավիթը խաղաղասիրական քարոզներ է կարդում Մըսրի պարտված զորավարների գլխին, սգավոր, որդեկորույս, ի բնե երկրապահ-քաղաքագետ Իսմիլ խաթունը առանց ողբ ու կականի, առանց ժամանակ կորցնելու, մտածում է իր տերության ճակատագրի մասին:

Այսպիսով, հայկական էպոսում կերպարների զանազանությունները երևում են նրանց մտածելակերպի ու վարքագծի դրսևորումներում, տեսլականների ու արժեքների (հայրենիք, պետություն, իշխանություն, մարդ, հավատք և այլն) հանդեպ վերաբերմունքի ձևերում: Հայկական էպոսում կերպարները ընդհանուր առմամբ ներկայացվում են «դասական կանոններին» համապատասխան:

<<Մասունցի Դավիթը>> հերոսական էպոս է : Հերոսությունն այն բանի մեջ է, որ թ թույլ չտաս քեզ ստկացնել, թույլ չտաս նվաստացնել, այն բանի մեջ, որ պաշտպանես սեփական ակուրթի կրակը՝ կյանքի հավերժ կանաչ ծառը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ինչպես ժողովրդական բանահյուսության մյուս տեսակները, այնպես էլ մեր էպոսը՝ «Սասունցի Դավիթը», առաջանալով խոր անցյալում և հարատևելով դարեր շարունակ, արտահայտել են հայ ժողովրդի վեհ գաղափարները՝ հայրենասիրությունը, ապրելակերպը, սովորույթները, օտար զավթիչների դեմ մղած ազատագրական պայքարի հերոսական դրվագները: Այդ տեսակետից մեր էպոսը մի հոյակապ ժողովրդական ստեղծագործություն է, անգուգական դյուցազնավեպ : Հայ ժողովուրդը ազատասիրության, աշխատասիրության, անձնագոհության և խաղաղասիրության իր ապրումները արտահայտել է այստեղ: Եվ այս ամենը ներկայացված է այնքան գեղեցիկ ,որ դարեր շարունակ հոգեպես սնել և սնում է բազում սերունդների :

Ժողովուրդը իր սիրած հերոսի՝ Դավթի կերպարի մեջ է մարմնավորել մարդկային լավագույն հատկությունները: Դավիթը, ինչպես հայ ժողովուրդը ,սիրում է իր երկիրը և խորապես ատում նրա թշնամիներին: Նա խաղաղ կյանք է ցանկանում նաև այլ ժողովուրդներին, ազնիվ է, անկեղծ, չի կեղծում ու խորամանկում, ինչպես նրա թշնամիները և նրանց դեմ դուրս է գալիս ճակատ առ ճակատ:

Ահա այս և նման ազգային արժեհամակարգով է ներկայացված մեր էպոսը:

Եվ պատահական չէ, որ մեր ժողովուրդը, նրա հերոս զավակները Արցախյան պատերազմում կարողացան փառավոր հաղթանակներ տանել. չէ՞ որ նրանք Սասնա ծռերի քաջարի սերունդներն են:

Հայրենասիրական ստեղծագործործությունների ուսումնասիրումը անհրաժեշտ և կարևոր գործընթաց է աշակերտների համար:

Գրականություն առարկայի շնորհիվ ձևավորվում է ազգային մտածելակերպ ունեցող հայ դպրոցական, որը հանուն հայրենիքի պատրաստ կլինի պաշտպանել իր հայրենիքը օտար զավթիչներից:

Օգտագործված գրականության ցանկ

- 1.<<Սասունցի Դավիթ>>հայկական ժողովրդական էպոս,Երևան 1961.
- 2.ՄարդյանԳ.Ա.<<Սասունցի Դավիթ>>էպոսի ուսուցման մի քանի խնդիրներ>>
- 3.Գարեգին Նժդեհի մտքերից
- 4.Սուխումլինսկի Վ.Ա. Երևան 1980
5. Համացանց